

Elméleti háttér

A bv. jogtudomány kialakulásáról

A büntetés-végrehajtási jogtudomány zárt rendszerű elméletéről egyelőre még nem beszélhetünk. Nem tagadható azonban, hogy a filozófia, a büntetési elméletek, nézetek egyes tételei – ha érintőlegesen is – ennek a ma még nem létező elméleti zárt rendszernek alapjai, létrejöttének mozgatói. Bármilyen rendszerezésük óhatatlanul bizonyos téma és keretek által meghatározott szubjektívizmussal jár, hiszen háttérbe kerülnek távoli világnézetek, például az ókori kelet filozófusainak büntetést érintő megállapításai az Európacentrikusság időszerűsége miatt. A csoportosítás szempontja elsősorban a büntetés-végrehajtási jog kialakulására, megerősödésére való – még ha távolinak is tűnő – hatás lehet.

A büntető felelősségre vonás e szakaszában már a tettről a tettesre esik nagyobb figyelem. Jóllehet a büntetési és büntetés-végrehajtási elmélet filozófiai alaptételei összecsengenek, a konkrét büntetések és azok végrehajtása elemzésénél a különbségek válnak egyre hangsúlyosabbá.

A bűnügyi tudományok körén belül a büntetés-végrehajtás tekintetében is elméleti elemzést lehet és kell végezni. Természetesen az egészet nem tehetjük egy tanulmány keretében, de a főbb hazai elméletekről, nézetekről, véleményekről, megállapításokról – legalább vázaltszerűen – szakmai illendőséghez, tudományos erkölcsiséghez tartozó dolgokról szólni.

A magyar büntetési elmélet fejlődésének kezdeteit túlnyomórészt az 1795. évi büntető kódex tervezetétől számítjuk, a gyökerek azonban messzebbre nyúlnak vissza. A következő században kiváló magyar gon-

dolkodók – *Szemere Bertalan, Csatsko Imre, Sárváry Jakab, Balla Károly, Eötvös József, Szalay László, Lukács Móric* – büntetéselméleti munkáikban már teljes áttekintést nyújtottak az európai, valamint az észak-amerikai büntetéselméletekről, másrészt a kritikai értékelésüket is elvégezve keresték a legjobb hazai lehetőségeket. Elvetették úgy az abszolút, mint a relatív elméletek egyoldalúságát, nézeteiket főként az emberi vagy polgári igazság elméletét (Rossi) követve fejtették ki. Az 1843. évi büntetőjogi és börtönügyi javaslat, de még a polgári igazságosság elvét követő Csemegi-kódex büntetési szemlélete is a reformkor eredményeire épített, amelynek továbbvitelében *Pauler Tivadar* munkássága emelkedett ki. A magyar büntetési elméletben a századfordulón a klasszikus és a reformirányzatok vitájában a *pozitivistá szemlélet* tört előre *Friedmann Ernő* és *Vámbery Rusztem* szemé-

lyében. A reformiskola megalapozói *Pikler Gyula* és *Somló Bódog* voltak. A reformirányzatok hatása ellenére a magyar büntetési elmélet további fejlődésére a gyakorlatiasabb és rugalmasabb egyesítő elméletek voltak meghatározóak, amelyeket *Fayer László*, *Balogh Jenő*, *Angyal Pál* és *Finkey Ferenc* képviseltek.

Finkey büntetési elmélete az úgynevezett *közvetítő irányzathoz* csatlakozik, ahol a megtorlást fenntartja, mint elméleti célt (vagyis a büntetésnek csak tartalma a megtorlás), reális célként azonban a társadalom védelmét, a megelőzést, a büntetésnek jogvédelmi jelentőségét hangsúlyozza. Ez állhat elrettentésben, javításban, ártalmatlan-ná tételben, nevelésben a büntetettek csoportjaitól függően.

Tudományteremtő szerep

Finkey a „börtönügyi tudományt” már nem egyszerűen a szabadságvesztés tudományának tekintette. Felfogása szerint a börtönügy a büntetőjog tudományának az az önálló ága, amely általában a büntetési eszközökkel, főleg azonban a szabadságvesztés büntetésekkel, az ezekhez hasonló vagy ezekkel összefüggésben álló letartóztatási vagy büntetőpolitikai megelőző intézetekkel, illetőleg a büntetési és megelőzési eszközök szervezetével, végrehajtási módzataival foglalkozik¹. A büntetés-végrehajtási jogot a büntetőjog-tudomány olyan önálló ágának tekintette, amely a büntetési és megelőzési intézkedésekkel foglalkozik. Finkey munkássága nyomán már a börtönügy jogtudománnyá vált.

Angyal Pál és Finkey Ferenc után arra, hogy a büntetés-végrehajtással kapcsolatos kérdések önálló szabályozást igényelnek,

Irk Albert már magától értetődő természetességgel mutatott rá és osztotta fel a büntetőjogot a ma is követett három fő részre: *anyag*i, *eljárás*i és *végrehajtás*i jogra.

Megfigyelhető, hogy ha az egyes tudományágakon belül a kutatási tapasztalatok gyarapodásának következményeképpen a megismerés határai kiterjednek, a társadalmi gyakorlat újabb következményei jelentkeznek. A körülmények kölcsönhatással vannak egymásra és azzal az igénnyel járnak, hogy bizonyos jelenségeket speciális elemzésnek vessünk alá. Így az egyes tudományágak szárnyai alól új tudományágak bontakoznak ki, amelyek új nézőpontból sajátos módszerekkel végzik megismerési tevékenységüket.

„Az európai börtönügy elméleti modelljétől való legdrasztikusabb eltávolodás a második világháború befejezését követő évtizedben történt. Miközben a nyugati társadalmakban megindult a hagyományos értékrend és intézményrendszer megújítása, a hazai börtönügy a paranoiddá torzult sztálini büntetőpolitika ideológiai hátterében az osztályharc fokozatos éleződésének, illetve a proletárdiktatúra a hatalomgyakorlással a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomásával járó tantételei álltak. Az átpolitizált büntetés-tan új tartalma a represszív prevenció lett.”² Az 1950-ben megalkotott Btá. ugyanakkor a tett-büntetőjog elveit követte. *Kádár Miklós* büntetési célelmélete szerint a büntetés első és legfőbb célja a társadalom védelme, második célja a különös megelőzés, ezen belül a tettes megjavítása és nevelése. A harmadik cél pedig az általános megelőzés, de nem az elrettentés, hanem a társadalom tagjainak nevelése révén. *Fonyó Antal* éles határt húzott az „új társadalomvédelem” mozgalom két ága, a Grammatica-, illetve az Ancel-fé-

le irányzat között. Nézete szerint az intézkedések a büntetési rendszerek és a büntetési elméletnek önálló építőkövei. *Király Tibor* határozottan elkülönítette a büntetések közül a tisztán morális rosszallását tartalmazó, óvó, segítő intézkedéseket. Többször kiemelte a büntetés jogi lényegét. Később legtöbbször a büntetés-nevelés problémakörével foglalkoztak. *Szabó András* az átnevelés szükségleteihez igazodó büntetések követelésével logikusan jutott el olyan közvetítő elméleti alapra, amelyen a *tett-büntetőjog* és a *determinizmus* egyeztethető. *Földvári József* a büntetéstan elméletének alapjául átfogó tanulmányában a büntetés végső célját a megelőzésben jelölte meg az *általános és különös megelőzést* módszerként alkalmazva. Az 1960-as évek elejétől kriminológusok, szociológusok kezdték meg a börtönökben az empirikus kutatásokat.³ Az 1960-as években megjelent kriminálpedagógiai jellegű tanulmányok még az elítéltek átnevelésével kapcsolatos elképzeléseket tükrözték. Olyan célkitűzést irányoztak elő, amely értelmében az elítéltekben a büntetés-végrehajtás eredményeképpen kialakulhat az újabb bűnelkövetéstől való tartózkodás és a társadalmi munkamegosztásba való önkéntes beilleszkedés készsége. Az 1966. évi büntetés-végrehajtási jogi kodifikációs munkát a büntető jogtudomány és a kriminológia elméleti vezető egyéniségei segítették, így *Fonyó Antal*, *Szabó András*, *Vermes Miklós* és mások kodifikációs tárgyú írásaikkal a büntetés-végrehajtás tudományos művelésének élénkítésével. Az elítélt jogi helyzetének törvényi szintű szabályozása révén sikerült a végrehajtás tárgyából annak alanyává tenni. A büntetés-végrehajtási jog jogi szabályozását érintő, azzal kapcsolatos elemzések az 1970-es évektől

már megjelentek *Földvári József*, *Gláser István* és *Horváth Tibor* tollából. Jogösszehasonlító tanulmányok írásával elősegítették művelését *Bócz Endre*, *Gönczöl Katalin* és *Nagy Ferenc*. Átfogó, nemzetközi tekintést is nyújtó kriminálpedagógiai munkát írt *Pál László*. A 70-es években *Vigh József* és *Tauber István* közös tanulmányukban mutattak rá az elítéltek beilleszkedési szándéka büntetőintézetben belüli kialakításának nehezen feloldható akadályaira.⁴ Büntetés-végrehajtási jogból 1976. évben *Horváth Tibor* főiskolai jegyzetet, *Gláser István* pedig egyetemi jegyzetet írt. Utóbbi szerző a szabadságvesztés-büntetés végrehajtását dolgozta fel külön monográfiában. *Györgyi Kálmán* a büntetési rendszert – a büntetőjog alapkérdésének tekintve – egységbe foglalva dolgozta fel, *Nagy Ferenc* pedig az intézkedések helyét jelölte meg a büntetőjog szankciórendszerében. Mindez jelentős hozzájárulás volt a büntetés-végrehajtási jogtudomány újraindulásához.

Jogállami elképzelések

Az ezredfordulón a büntetőjog, a büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás koncepciója és szerkezete középpontjában – mint tettesnek és sértettnek egyaránt – az ember védelmének és tiszteletének kell állnia, melyből levezethető szabadságának korlátja is, melyet csak annyiban gyakorolhat és amelynek tiszteletben tartását csak annyiban igényelheti másoktól, amennyiben embertársainak ugyanolyan és éppúgy tiszteletben tartandó szabadságába és jogaiba nem ütközik. A büntetési célok is az emberre – mint individuumra és társadalmi lényre – tekintettel kell megfogalmazni. A

büntetéshez az igazságosság (mint az egyenlő méltósággal és szabadsággal bíró emberek közti biztonság és béke megteremtésének és fenntartásának) mértéke és eszéke mellett éppúgy szükség van egy közelebbi, mint egy távolabbi célra is. A jövőben fontosnak tűnik jóvátételt nyújtani a jogaiiban megsértett egyének még ha csak olyan módon is, hogy a büntetés jellege nem zárja ki a jóvátétel lehetőségét. Pél-dául a pénz-büntetéseket majd elsősorban az áldozatok kártalanítására kellene fordítani, és a szabadságvesztést is úgy kellene végrehajtani, hogy az elítéltet a sértett kártalanítására is sarkallja. A jövő emberközpontú büntető igazságszolgáltatása szempontjából a szankcionálás feltételei és formái mellett fontos az eljárás és a büntetés-végrehajtás is. Nem szabad eltúzni, hogy következmény nélkül maradjon a normasértés, elmaradjon a végrehajtás, a cselekmény által megbolygatott szabadságkorlátokat és védelmi köröket újból meg kell szilárdítani, mégpedig a hatékonyság érdekében gyorsan és nyilvánosan.

A büntetés-végrehajtó vagy a büntetés-végrehajtásban közreműködő szervek a bűnelkövetőkkel, a tettesekkel kerülnek kapcsolatba, jogviszonyba, mégpedig *büntetés-végrehajtási jogviszonyba*. A büntető felelősségre vonás e szakaszában már a tettesre esik nagyobb figyelem. Jóllehet a büntetési és büntetés-végrehajtási elmélet filozófiai alapítételei összezsengenek, a konkrét büntetés és annak végrehajtása elemzésénél a különbségek válnak egyre hangsúlyosabbá. Az ítéletben kiszabott és törvényben meghatározott büntetés jogfosztó, illetve jogkorlátozó mivolta akkor realizálódik, amikor a végrehajtásra kerül sor, midőn az egyes büntetés, büntetőjogi intézkedés tartalmától függően valakit ténylegesen börtönben, fog-

dában tartanak fogva, avagy kitiltják, kiutasítják valahonnan és eltiltják más alapvető jogaitól. A jogfosztás, illetve jogkorlátozás mértékét az adott szankciók tartalma adja. Mivel alapvető jogok korlátozásáról van szó – még ha maga az állam részéről és törvény alapján is –, messzemenő védelmet kell nyújtani az esetleges visszaélésekkel szemben. Ezt követeli meg a személyiség és általában az emberi jogok megnövekedett jelentősége. Utóbbi szükségszerűen felvetette az igényt, hogy újraértékeljük a bűnelkövető megítélését.

A büntetőjogi szankció a megelőzésnek csak egyik eszköze, s mint ilyen, része az állami, társadalmi eszközök komplex rendszerének. A visszaesés elleni küzdelem egyik fontos eszköze kétségtelenül a büntetések és a büntetőjogi intézkedések hatékony végrehajtása is. Tulajdonképpen a büntetőjogi szankciók céljának realizálása a végrehajtás feladata. Az eddigi tudományos vizsgálatok azt mutatják hogy igen bonyolult kérdéssről van szó, amelynek további megoldása számos tudományok – így a jogtudományok, kriminológiának, büntetőjog-szociológiának, szociálpszichológiának, matematikának és más tudományoknak – a közös feladata. Általában a büntetőjogi szankcionálás hatékonysága alatt a kitűzött cél és ezen cél elérésének oka közötti kapcsolatot értjük, hogy a kitűzött célt optimális módon érték-e el. A represszív hatékonyság mérésének fontos feltétele az, hogy az eredmények viszonyítási alapját, vagyis a célt meghatározzuk. A modern büntetőjogok a büntetés célját általában a speciális és generális prevencióban határozzák meg.

Vitathatóak azok a nézetek, amelyek szerint, amikor a büntetőjog a megtorlást tekintette a büntetés alapvető céljának, a hatékonyság kérdése fel sem merült. Éppen e

megtorlástól remélték automatikusan a cél elérését. Seneca ezt úgy fejezte ki annak idején: okos nem azért büntet, mert bünt követek el, hanem azért, hogy a jövőben ne kövessenek el. Olyan adekvát eszközt kell alkalmazni, amely képes az egyén antiszociális orientációját megváltoztatni vagy úgy befolyásolni, amely őt azonban csak a feltétlenül szükséges mértékben sújtja. A büntetés hatékonyságának fokát tehát annak a szociális értéknek a különbsége adja meg, ami a büntetés szociálisan pozitív eredményeinek maximálisan lehetséges elérését ahhoz az értékhez viszonyítja, amit ezen cél elérésére szolgáló eszközökre fordítunk. Az élitélrtre kiszabott büntetéssel egyidejűleg számos olyan tényező van befolyással, amely hatást gyakorolhat viselkedésének és tudatának megváltoztatására. Ilyen tényező elsősorban a külső környezet, a külső feltételek és hatások, amelyeket az ember erkölcsi nézeteinek, értelmi, érzelmi és akarati tulajdonságaival összhangban vesz fel, és amelyek viselkedését pozitív vagy negatív értelemben befolyásolhatják. A különböző emberek azonos helyzetekben másként, sokszor ellentétes módon reagálnak, amit az emberi tudat bonyolultsága, utánozhatatlan individualitása és relatív önállósága idéz elő. Az ember pszichológiai és erkölcsi vonásai bonyolult rendszert alkotnak és különféle tudományágak vizsgálatának tárgyát képezik. Figyelembe kell venni azt is, hogy az emberek tudata nem képez mindenkorra zárt rendszert, hanem állandóan új és új ingereket, hatásokat vesz fel. Ehhez még hozzá lehet fűzni azt is, hogy az ember teljes elszigetelése a külső hatásoktól nem zárja ki a viselkedésében és tudatában bekövetkező változást, mivel a tudat viszonylagos önállósága lehetővé teszi a személyiség megváltozását a saját fejlődése alapján.

Gyakran előfordulnak olyan esetek, amikor az új bűncselekmény elkövetése az előtte végrehajtott büntetéssel nem kapcsolatos okok hatásának következménye, és nem igazolhatja az előbb végrehajtott büntetés bizonyos hiányosságait. A büntetést kitöltött személynek a végrehajtás utáni, szabadságvesztés esetén a szabadulás utáni cselekedeteit nem szükségszerűen magyarázza meg a büntetés hatásossága vagy hatástalansága. Nem helyes tehát minden újabb bűncselekmény elkövetését a büntetés hatástalanságának eredményeként értékelni. Sok kutató a társadalmi beilleszkedési zavarok vizsgálata során is úgy járt el, mint amikor egy új oltóanyagot kísérleteznek ki; egy tényező megváltoztatása után próbálták lemérni az eredményekben bekövetkezett változásokat. Aztán a balsiker okát a visszaesés fogalmának meghatározásában keresték, de használhatóbb, pontosabb fogalmat nem találtak. A kiszabott szankció és az ember viselkedésének megváltozása között nincs közvetlen okozati összefüggés, a büntetés hatásának, működésének mechanizmusa igen bonyolult. A hatékonyság lényegében tehát a tervezett eredmények megvalósítását jelenti, kritériuma a cél meghatározta tevékenysége eredménye által szabályozott. *Fayerback* (1775–1833) az *Anti-Hobbes* című munkájában kifejtette, hogy a büntetéssel fenyegetés célja a visszatartás. A büntetéssel fenyegetettség hatásmechanizmusát később „pszichológiai kényszerítésnek” nevezte. Minthogy ez nem elégséges ahhoz, hogy kellő ösztönzést adjon a bűncselekménytől való tartózkodáshoz, ezért a büntetést a gyakorlatban is alkalmazni kell. Ennélfogva fő célja, hogy a fenyegetést hatékonyá tegye.

Földvári József *Kriminálpolitika* című könyvében kifejtette – nagyon is időszzerűen

közelítve meg a kérdést –, hogy a büntetés célja nem az elítélt átnevelése, csupán reszocializálása, gondolkodásmódjának, érték-motiváció rendszerének megváltoztatása. Nem szabad megfélemlíteni arról, hogy a büntetés nem szünteti meg azokat a szociális feltételeket, amelyek a bűnözést létrehozták vagy annak növekedését lehetővé tették. A büntetés védelmi hatását részben a bűncselekmény elkövetésének fizikai lehetlenné tételével érik el, részben pedig feltételezik, hogy a büntetés gátló, megelőző komponense az elkövetőnél pszichikai védelmet alakít ki. A büntetés ezen komponensének elérését általában a büntetés minimális programjaként jelölik meg. Amíg az egyén nem követ el további bűncselekményt, addig a büntetés speciálisan hatékony megelőző hatásáról beszélhetünk. A társadalom többi tagjára gyakorolt nevelőhatás elérhető azáltal, hogy a többi állampolgárnak megmutatjuk az elkövetett bűncselekmények igazságos megbüntetésének elháríthatatlanságát, a bűncselekmény veszélyességét, megvetendő voltát, büntetethőségét és ezáltal erősíti az emberek jogi biztonságának érzését és elképzelését a törvények tekintélyéről. Az általános megelőző hatás ugyanakkor erősíti a büntetés speciális megelőző hatékonyságát is. Az elítélt javításának kérdését nem lehet elbírálni a szociálpolitikai helyzet és a társadalmi jogi tudat figyelembevételével nélkül. A visszaesés tehát a társadalmi beilleszkedés szubjektív és objektív körülményei együttes hatásának eredménye. A személyiség kedvező átalakulása tulajdonképpen a konkrét szituációban mutatkozik meg, többek között az elítélt büntetés utáni tevékenysége mutatja meg főként a beilleszkedési szándék meglétét, amely a pozitív élettervek kialakításában ölt testet. A generális prevenció az egész lakosság tudatformálását fogja át, így hatá-

sát, mint a felelősségtudatot formáló komponensek egyikét tekinthetjük. A szakirodalom hatékonysági mutatói voltaképpen nem a büntetés kedvező hatását, hanem éppen hatástalanságát mutatják meg. Az általános cél érvényes valamennyi büntetésre, így a nem szabad-ságvesztés-büntetésre is. Több szerző a büntetés hatékonyságának legfontosabb mértékének a tettes büntetőjogilag kifogástalan szociális viselkedését jelöli meg a büntetés végrehajtását követően. Az egyes büntetőjogi rendelkezések konkrét követelményeket határoznak meg, mint az időbelileg korlátozott büntetések (pl. a pénzbüntetés megfizetése). Ha az elítélt teljesíti ezeket a követelményeket, akkor a büntetés hatékonynak tekinthető. Sok kutató a büntetés hatékonysága kritériumának csak azt tartja, hogy nem követtek-e el az elítéltek újabb bűncselekményt.

A hazai szakirodalomban a treatment felé érdeklődéssel fordult *Vadas György, Gárdai József, Pál László, Szabó András és Vigh József* egyes munkáiban. Ez az ideológia azonban hazánkban nem tudott megbukni, mert a gyakorlatban nem is jutott érvényre. A szabadságvesztés hatástalanságát megállapító vizsgálatok iránt kételyeket támasztott *Denis Szabó* módszertani hiányosságai miatt. Tapasztalhatjuk, hogy egyre inkább felismerik a szabadságvesztés jelentőségét a bűnözés elleni küzdelemben, csak centrális szerepét tartják túlzottnak. A rövid tartamú szabadságvesztést a speciális prevenció által támasztott követelmények realizálására – az első büntényesek bizonyos csoportjait kivéve – alkalmatlannak tartják. Vannak, akik a külföldön alkalmazott félszabad, nyitott intézetek bevezetésétől várnak eredményt, de ezeknek csak az éjszakai elzárási formája mellett mutattak ki eddig jelentősebb pozitív eltérést. A társadalmi beilleszkedés szándé-

kával rendelkezők arányának mutatószáma objektív adatokkal is ellenőrizhető szubjektív viszonyokat tükröz. Kétségtelen azonban, hogy a beilleszkedési szándék sem feltétlenül „a büntetés pozitív hatása”. Vannak emberek, akiket a szabadságvesztés-büntetéssel együtt járó vagy azt követő egyéb kellemetlenségek vagy hátrányok, valamint lelkiismereti okok tartanak vissza bűncselekmények elkövetésétől. A büntetések hatékonyságának növelése szempontjából is nagyon fontos az emberek jogtudatának megfelelő alakítása; az, hogy a szabadságvesztés-büntetés tényleges súlya és az arról kialakított kutatások alapján megállapították, hogy a büntetés hatékonysága egzakto módon történő mérése szükséges és lehetséges; a szabadságvesztés hatékonysága méréséhez mutatószámok rendszere szükséges; a büntetés hatékonyságának mérése mellett szükség van a büntető-igazságszolgáltatás egésze hatékonyságának mérésére. A vizsgálatokat összehasonlító módszer alapján kell végezni a jogalkalmazás, ítélezés, a büntetés-végrehajtás és a jogalkotás területén is. A generális prevenció kutatások főként a bűnözés prognosztizálása területén hasznosíthatók. A kutatások bizonyították egyrészt a generális prevenció primátusát, másrészt lényeges szerepét az individualizáció, a differenciálás szempontjából. Reális kritériumok a büntetés hatékonyságára a következők: a büntetés végrehajtására vonatkozó szabályok betartásának színvonala, a büntetést kitöltött személyek visszaesése, a büntetéssel sújtható bűncselekmények struktúrája és dinamikája, a büntetés alkalmazásának gyakorisága. Reálisan elkülöníteni és mennyiségi mutatókkal jellemezni a büntetéssel együtt hatást gyakorló értékeket mind ez ideig nem sikerült. Ennek komplex kidolgozása más tudományágak segítségével

vel, mint amilyen a szociálpszichológia, matematika is, vitathatatlanul előrelépést jelent. A hatékonysági mutatók, a kritériumok, az igazságszolgáltatással kapcsolatos tevékenység teljesítésével összefüggő egyes eljárási cselekmények módját, minőségét és egyedi eredményességét értékelik és teszik összehasonlíthatóvá, mérhetővé.

A speciális preventív hatékonyság mérésével kapcsolatban Szabó András felvetette, hogy az elítéltek tudati állapotával nem lehet mérni a hatékonyságot, szerinte meg kell maradni az olyan objektív mutatószámnál, mint a visszaesés. Csak ezzel viszont nem lehet mérni az egyes szakaszok, mint például a végrehajtás hatékonyságát. A közvélemény a büntető törvények érvényesítésének hatékonyságát azoknak a szerveknek a tevékenysége alapján értékeli, amelyek a gyakorlatban alkalmazzák ezeket a törvényeket. Közvetlenül a bűncselekmény elkövetése után a társadalom felháborodása és a bűnös elítélése figyelhető meg. Amikor már nincs szabadlábon és büntetését tölti, például akik a börtönben végzett munka során érintkeznek vele, kezdenek együttérzeni az elítélttel. Miután a bűnös letöltötte büntetését, visszanyerte szabadságát, ismét uralkodóvá válik az elítélés, a vele szembeni ellenséges érzület, ami természetesen megnehezíti a reszocializációját. A visszaesés megelőzését kutatva *Gödöny József* a tapasztalatokat három problémakörbe csoportosította: *a visszaesés okai, a szabadságvesztés alatti nevelés, az utógondozás*. A szabadságvesztés végrehajtásának lényegét jelentő nevelési-reszocializációs folyamat hatékonysága elválaszthatatlan az egész végrehajtási rendszer hatékonyságától. A hatékonysági problémák a neveléssel kapcsolatban a pedagógiai eljárások korrigálásával és fejlesztésével, az objektív és szub-

jektív feltételek javításával fokozatosan felszámolhatók. Fel kell használni a direkt pedagógiai módszereken kívül minden olyan tevékenységet az elítéltek pozitív személyiségformálására, amely a büntetés-végrehajtás keretén belül működik. Az indirekt pedagógiai formák közül a rendszeres termelőmunkában való részvétel kifejleszti a munkavégzés igényét. A fegyelmezés és a jutalmazás a rend fenntartása mellett az erkölcsileg helyes viselkedésre ösztönözve fejt ki hatást az elítéltekre. Az oktatás, szakmai képzés, művelődési, kulturális és sportolási lehetőségek, a szabadidő értelmes kitöltésének lehetősége mind személyiségformáló tényező. A rövid tartamú eltávozás elősegíti az elítélteknek a külvilággal való kapcsolattartását, jól szolgálja a végrehajtás hatékonyságát.

Vermes Miklós szerint a büntetés-végrehajtás csak részben képes a szocializálódási folyamatban keletkezett hiányosságok korrigálására, illetve a szabadságvesztés folyamán csak bizonyos pozitív készségeket lehet kialakítani. (Az egyenes következménye az ellentmondásnak, hogy az elítélteket mesterséges, a társadalomtól elszigetelt környezetben akarjuk alkalmassá tenni a társadalmi együttélésre.) A büntetés céljának realizálására a szorosan vett büntetőjogi eszközöket olyan szociálpolitikai intézkedésekkel kell kiegészíteni, amelyek alkalmassá a büntetés-végrehajtás során kialakult készségek realizálására, vagyis arra, hogy a szabadult képes legyen beilleszkedni a társadalomba. Az utógondozásnak egy ilyen típusú szociálpolitikai intézménynek kell lennie. *Sveri Knotz* (Svédország) szerint az önkéntes alapon szervezett utógondozástól várható siker. A bűncselekményt elkövetők reszocializációja eredményességének növekedése szükségessé teszi a büntetés-végrehaj-

tási szervek, a büntetés-végrehajtásban közreműködő más állami szervek színvonalas, a törvényességi követelményeket maradéktalanul kielégítő munkája mellett a társadalom legkülönbözőbb erőinek még aktívabb, szervezettebb, koordináltabb, szabályozottabb részvételét. Az, hogy az elítélteket a büntetés kitöltése után ismét a bűnözés útjára lép-e, attól is függ, milyen körülmények közé kerül, a környezete miként befolyásolja, és szükséges esetben kaphat-e támogatást a társadalomba való beilleszkedéshez, ami azonban nem szorítkozhat csak a szociális támogatásra.

A jogalkalmazás az összetett tevékenységek közé tartozik, mivel történelmileg és társadalmilag meghatározott körülmények, előírások, szokások, elvárások köze-pette megy végbe. Feltétlenül meg kell szüntetni az ismert szakadékokat az elmélet és a gyakorlat között, és fejleszteni a büntetés-végrehajtási jog szociológiai szemléletét is. A gazdaságosságot szolgálja a munka ésszerű, arányos megosztása, garanciálisan aggálytalan, de a lehető legegyszerűbb formáinak alkalmazása, illetőleg az időszerű elvégzésének a biztosítása. A munka végzése során pedig a magasszintű szakértelem, a jó felkészülés és a jó szervezés, s nem utolsósorban a korszerű technika alkalmazása. A büntető felelősségre vonás egyes szakaszai hatékonyságával kapcsolatban mindenekelőtt tisztázni kell; elérték-e a hatóságok a szakasz lezárásával azt a részcélt, amelyet a törvény rendelkezései értelmében a társadalom védelme, illetőleg a büntetőjogi felelősségre vonás feltételeinek biztosítása érdekében megvalósítani kötelesek, felismerték-e a büntető eljárás megindításának és lefolytatásának törvényes akadályait, és ennek megfelelő döntést hoztak-e. Az eljárás második szakasza az a nyugaton széles körben elter-

jedt elmélet, amely szerint a büntetőeljárás két szakaszra kell bontani: az első szakaszban meg kell állapítani a bűnöző bűnösségét, az ügy egyéb körülményeit, tanulmányozni kell a vádlott egyéniségét, ki kell szabni a büntetést (itt a nyomozást gyakorlatilag figyelmen kívül hagyják). Ezt követi a büntetés végrehajtása, amelynek során különleges figyelmet kell fordítani a bűnöző személyiségére; a bűnöző sorsát a büntetés-végrehajtási intézetekben nem lehet az adott intézet vezetőségére bízni, s függővé tenni az intézet vezetőségének szabad mérlegelésétől, hanem ebben a kérdésben a büntetés végrehajtásának ellenőrzését végző speciális személyt kell döntési joggal felhatalmazni. A büntető igazságszolgáltatás és a büntető végrehajtás harmóniájának megteremtése érdekében a jogszabályok alkotó kidolgozásába be kell vonni a büntetés-végrehajtási jog művelőit, a közreműködést meg kell teremteni, nehogy ismét gyakorlatban megvalósíthatatlan célok és feladatok törvényi szorításában vergődjék, mint ahogy történt ez a közelmúltban is nem egy esetben. A megosztott jogokat élvező és a végrehajtás folyamatában részfeladatokat teljesíteni köteles intézmények kapcsolatát rendkívül finoman kimunkálva kell szabályozni úgy, hogy mindegyikük megőrizze autonómiáját, ugyanakkor a másikkal való együttműködésre legyen készítve-kényszerítve.

Hatékonyság

A jog alkalmazását végző szervezetek hatékonyságát vizsgálva a legkézenfekvőbb, a formai hatékonyság mutatója itt az lehet, hogy a jogszabályok milyen mértékben érvényesülnek a jogalkalmazás során, vagyis a jogalkalmazási szervezet „megfelelően” közvetíti-e a jogszabályokat. A jog-

szabály hatékonysága – a jogalkalmazó szervezetek közbejöttével – csak akkor biztosítható, ha döntéseiket végrehajtják. Éppen ezért – legáltalánosabban fogalmazva – a jogszabályok hatékonyságának feltétele azok tökéletessége, végrehajtásuk pontossága, valamint az emberek megfelelő jogtudata. Az állami büntetőigény érvényesítése nem árthat az egyén alkotmányos joginak sérelmével. Ha nem így történik, akkor a megsértett jogrend védelmére hivatkozó állam az egyén jogainak sérelmén keresztül a jogrendet sérti meg. A jogállamiság ellen hat, amikor a korszerű törvényi előírás és a végrehajtás feltételei, mindennapi valósága között jelentős az eltérés. Amennyiben a norma gyakorlati hatékonysága ellenére a kodifikációs célok nem valósulnak meg, a norma tartalmának, eszközeinek – esetleg a célmeghatározás realitásának – felülvizsgálatára van szükség. Egyszerűen szólva: ha a jogszabályt hibamentesen és következetesen alkalmazzák, de az mégsem azt a társadalmi hatást váltja ki, ami miatt létrehozták, a jogszabályt meg kell változtatni.

A jog hatékonyságának további eleme a végrehajtó, a jogalkalmazó szervezet hatékonysága.

Olaszországban végzett empirikus kutatások szerint a szigorú büntetések is csak akkor hatékonyak, ha azok elkerülhetősége alacsony. Ez is alátámasztja azt az elméleti megállapítást, hogy nem a szigorú, hanem az igazságos mértékű büntetés a hatékony.⁵

A bűnüldözés és az igazságszolgáltatás társadalmi hatékonysághoz elengedhetetlen, hogy minél több bűncselekményt feltárjanak, az elkövetőket minél előbb felelősségre vonják. Nehéz elképzelni hatékony büntető igazságszolgáltatást korszerű büntetés-végrehajtás nélkül. A büntetések pusztán hátrányozó jellege fölött elszállt az

idő, a nevelés és a rehabilitáció módszereinek a jogállamiság követelményei között kell érvényesülniük. A hátrányokozást a nevelés eszközeként kell felfognunk, mint amiben kifejezésre jut a büntetés visszatartó hatása is.

A visszaesés, ezen belül is különösen a többszörös visszaesés trendje kedvezőtlen alakulásának okait keresve kutatási eredményeim igazolták azt a korábbi kutatási tapasztalatot, hogy a visszaesési arány a büntetés kitöltését követő első évben, illetve az első hat hónapban a legnagyobb. Ezt a kutatást nemcsak a szabadságvesztés-büntetésből szabadultakra nézve végeztem el – ez volt az újszerűsége –, hanem a többi büntetésre és intézkedésre nézve is. Ezek vonatkozásában is hasonló következtetésre lehetett jutni, csak egyharmadnyi arányszámmal, hiszen nem olyan súlyú tettekről és személyekről van szó. A megvizsgált több ezer eset a büntető felelősségre vonás mindhárom szakaszában tárt fel a hatékonyság ellen ható tényezőket, amelyek a végrehajtás során csapódtak le. Ilyen volt például a büntetőeljárás elhúzódása, ennek következtében az előzetes letartóztatás tartamának meghosszabbodása is, a visszaeséssel nem kellő súllyal törődő bírósági gyakorlat, a többszörös visszaesőkre alkalmazott enyhe büntetések hatástalansága stb.

A büntetés-végrehajtás várható reformjának a legtöbb országban a fogvatartottak elhelyezésének javítása áll a középpontjában, a zsúfolt elhelyezés megszüntetése, mint ami elősegítené a végrehajtási feladatok eredményesebb megoldását. Vannak országok, amelyekben új börtönépítési programokat kívánnak megvalósítani, emberibb fogva tartási körülményeket kialakítani (USA, Anglia). Emögött egy keményebb büntetőpolitika intézményi hátterének a megalkotása is észrevehető, hiszen a társadalom az egyre súlyo-

sabb bűncselekményekre súlyosabb szankciókkal való reagálást vár el.

Amikor a büntetés-végrehajtás hatékonyságát vizsgáljuk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a bűnözés társadalmi feltételeinek, okainak megszüntetése nem a büntető igazságszolgáltatás, a büntetés-végrehajtás, hanem az attól elkülönült bűnmegelőzési rendszer feladatát kell képezze. A hatékony működés szempontjai mindig az adott szervezet tevékenységét kifejező, az ellenőrző, felügyeletet végző, illetve külső szemlélő, az állampolgár, a közvélemény számára is megragadható mutatókhoz igazodnak és a statisztika adataiban jelennek meg. Magyarországon is a büntetések szigorítása foglalkoztatja a szakmai köröket és a közvéleményt, amellyel a bűnözésre kíván a társadalom válaszolni.

„A biztonságérzet látványos csökkenésével párhuzamosan – igaz, nem annyira drámai mértékben – jelentősen mérséklődött a hatóságok (rendőrség, bíróságok, börtönök) munkájának eredményességébe vetett hit is, vagy más megközelítésben ezen hatóságok elismertsége. 1982-höz viszonyítva érezhetően visszaesett azok aránya, akik a bűnözés hatóságok általi befolyásolhatóságában bíznak és komplementens módon megnőtt azon szkeptikusok tábora, akik kétségbe vonják ezt.”⁶

Hazánkban az 1993. évi XXXII. törvény megszületését, a szinte soron kívüli jogalkotási feladatot – amelyhez tanulmányok sora járult hozzá – a nemzetközi kötelezettségek-ből fakadó jogharmonizációs feladatok elvégzése és a büntetés-végrehajtás fejlődési igénye is elősegítette. A büntetés-végrehajtási novella megjelenését követően számos kutatás indult meg, élénkült a szakmai és elméleti vita több területen. Ezek közül is kiemelhető a fogvatartottak jogi helyzetével, elhelyezésével, munkával foglalkoztatásá-

val; a büntetés-végrehajtás és a társadalmi környezet viszonyának újszerű értékelésével; a „börtöntársadalom” szociológiai mozgásformáival kapcsolatban végzett kutatások, továbbá az elítéltek büntetés-végrehajtási intézeten kívüli tartózkodása tárgyában végzett vizsgálatok és szakmai, elméleti viták; a felügyelet, őrzés és ellenőrzés kérdéseinek áttértelődésével, a gyógyításra szoruló fogvatartottak kezelésével, a pártfogó felügyelettel és az utógondozással kapcsolatos elméleti munkák és viták. A számos szakmai-tudományos konferencia nagyban elősegítette a szakmai, elméleti viták megélénkülését. Ezek közül is kiemelhető az elítéltek rehabilitációjának szervezeti és jogi feltételei, a börtönrendszerek átalakítása, költségkímélő fejlesztése; az etnikai és vallási kisebbségek helyzete, új utak a börtönépítészetben; a társadalmi szervezetek részvétele az elítéltek reszocializációjában; a nők a büntetés-végrehajtásban címmel tartott nemzetközi konferenciák, a rendszer-váltás óta évenként megtartott kriminálinformaticai, illetve a kriminálexpón elhangzott szakmai tudományos viták. Mindezek elősegítették a magyar büntetés-végrehajtási jog tudományos művelését, a reformtörekvések elméleti megalapozását.

Három jogág

Napjainkban megindult egy új büntetés-végrehajtási törvény koncepciójának a kidolgozása. Az elmélet és a gyakorlat által leginkább támogatott elképzelések szerint a javasolt büntető-végrehajtási jog három ágra tagolódhatna. Így a büntető-végrehajtási *anyagi jogra* (intézmények meghatározása), az *eljárási szabályokra* és az *igazgatási* részre. Megjegyezzük, hogy a büntetés-végrehajtás anyagi jogi intézményének eljárását

szabályozó rendelkezések akkor sem tekintendők a büntetőeljárás részének, ha a büntetőeljárás modellül szolgál vagy kiegészítő szerepet is tölt be a büntetés-végrehajtás eljárásának szabályozásában. A harmadik ág a büntetés-végrehajtási igazgatási jog, amely a tevékenységet ellátó hatóságok szervezetét, működését, törvényességi felügyeletét rendezhetné. A büntető-végrehajtási jog továbbfejlesztése során is ki kell alakulnia a „rendszer gondolkodási kényszernek”, anélkül, hogy merev és üres formalizmus, a dogmákhoz való és csak azok betűit figyelő szemlélet válna uralkodóvá.⁷ A büntető anyagi jogtól abban határolódik el, hogy nem jelöl meg büntetéseket, intézkedéseket, hanem a végrehajtás szabályozásával kívánja előmozdítani a büntetés és intézkedés céljának megvalósítását. Nem a bűnözés, a bűnelkövetés a tárgya, hanem a büntetés és intézkedés végrehajtásának folyamatában az elítélt és a végrehajtási szerv közötti jogviszony, külön figyelemmel mindegyikük jogi helyzetére.

A törvényesség és humanitás követelménye, valamint a hatékonyság igénye jelentős mértékben fejleszti a büntetés-végrehajtási jogot az egész világon. A humanitásnak minden büntetőpolitikát megelőző tétel az, hogy a bűncselekmény elkövetője és a közösség között létrejött kapcsolatok a bünt elkövető emberekért való társadalmi felelősség alapján, valamint az elítélt bűnözők újbóli integrációjára vonatkozó szociális segély, gondoskodás, az emberiséghez való tartozás alapján legyen szabályozva. Ebből következik, hogy le kell mondani minden olyan büntetésről, rendszabályról, amely alkalmas az emberi személyiség megzavarására vagy lényeges életfunkciók súlyos károsítására. A reformok szelleme a büntetés-végrehajtáshoz is

természetesen eljut, bár sajátos jelleggel és tartalommal. Egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a büntetés-végrehajtás Magyarországon humánusabb lett, követi a mai viszonyokat. A kötelezettségek helyett az ösztönzésnek jutott nagyobb szerep, a véleménynyilvánítás, önálló döntési és választási lehetőségek köre növekedett, ezek megfelelő szintre az öntevékeny szervezet. Olyan törvényre van szükség, amely a jelenlegi sokszor módosított törvényerejű rendeletnél jobban szolgálja a büntetési és nevelési célokat, amely épít a büntetés-végrehajtás még ma is hasznosítható hagyományaira, értékeire, ugyanakkor közelít a korszerű európai megoldásokhoz. A büntetés-végrehajtás új szabályozását szükségessé teszi az új büntetőjogi és büntető-eljárásjogi szabályozás is. Ennek során azonban ajánlatos megszívlelni nagy jogtudósaink intelmeit. Így azt is, amely szerint „*sokszor hangoztatott panasz, hogy codificatoraink nem veszik figyelembe a magyar viszonyok követelményeit, sokat recitálnak, sőt, gyakran egyszerűen fordítanak. Ez az állítás a maga általánosságában nem jogosult büntető törvénykönyvünkkel szemben; másrészt azonban tagadhatatlan, hogy büntető törvényhozásunk Szent Istvántól fogva napjainkig a külföldi jogrendszerből számos intézményt ültetett át, sok jogtételt recipiált, és pedig egyeseket helyesen, a magyar jogfejlődésnek és törvénykezésnek, sőt egész nemzetünk haladásának is javára, másokat kellő megfontolás és az eltérő magyar viszonyoknak megfelelő figyelembe vétele nélkül. A megfontolás nélküli receptiónak veszedelmei pedig éppen a büntető törvényhozás terén a legnagyobbak, mert a gyakorlati jogéletnek egyik ága sincsen olyan szoros összefüggésben a nép jellemével és a tényleges életviszonyokkal, mint a büntetőjog.*”⁸ A büntetőpolitika ala-

kítása előtt célszerű lenne teljesebb körűen tekintetbe venni a büntetés végrehajtása körében bekövetkező módosulásokat is.⁹ Ki kell témi a szabályozás során a büntetés-végrehajtás olyan formáira is, mint a pártfogó felügyelettel próbára bocsátás, a felfüggesztett szabadságvesztés, feltételes szabadságra bocsátás. Az új büntető törvénykönyvben meghatározott valamennyi büntetési nemnek a végrehajtására vonatkozó szabályokat törvény kell hogy tartalmazza. Meg kell szüntetni azt az állapotot, hogy a miniszter hatáskörét meghaladó kérdéseket szabályozzon. Természetesen az új büntető-végrehajtási törvényben felhatalmazást kell adni arra, hogy a közigazgatási főhatóságok egyes kérdéseket külön szabályozzanak. Például az elítéltek munkavégzéséért járó díjazás részleteit, a börtönrendtartást, a mellékbüntetésre ítélték nyilvántartó lapjának vezetését stb. Az elítélt jogi helyzetének szabályozása során abból kell kiindulni, hogy „mindent szabad, amit a törvény nem tilt”, ám ezt csak a büntetés jellegzetességeivel összhangban lehet értelmezni, figyelemmel arra, hogy az elítélt is állampolgár. A fokozatokat fenn kell tartani, amelyek szerint az erőszakos bűnözőket, a súlyos bűncselekmények elkövetőit és a visszaesőket elkülönítetten kell foglalkoztatni a többi elítélttől. Pontosan meg kell határozni a törvényben az elítéltek magatartásával szemben támasztott követelményeket, a fegyelmi-megelőző intézkedéseket, az ösztönző eszközöket, a biztonsági kötelezettségeket, a bűncselekmények felderítésére és bizonyítására vonatkozó eljárási szabályokat, az elítéltek egészségügyi és anyagi ellátására vonatkozó normákat, előírásokat.

A büntetés-végrehajtási jogterületet nem csupán egyes elszigetelt jogszabályok hozatala révén kell fejleszteni, hanem egy

egységes törvény megalkotásával is, amely tükrözi a végrehajtási tevékenység lényegét, céljait, elveit és rendjét. Ez a büntető-végrehajtási vagy büntetés-végrehajtási törvény hangsúlyozná legtalálóbban a különböző jogi rendelkezések konszolidációjának ismértét, az elítéltek jogainak és érdekeinek korlátozásával kapcsolatos irányultságokat, helyesen adná vissza a törvény tárgyát.

A törvény általános része tartalmazhatná a jogerős bírói ítéletek alapján kiszabott büntetések és más szankciók végrehajtásának feladatait, a büntetés-végrehajtási tevékenység alapelveit: törvényesség, demokratizmus, az állampolgárok törvény előtti egyenlősége, humanizmus, igazságosság, a büntetés végrehajtásának differenciálása és egységesítése stb.

A rendszerváltozás alatti büntetés-végrehajtási reform folyamatában született elemzések különös figyelemmel hangsúlyt helyeztek az elítéltek jogi helyzetének, az emberi és állampolgári jogoknak a vizsgálatára. Számos elméleti munka sürgette, hogy a börtönviszonyok humanizálása terén lehet ugyan támaszkodni a történelmi tapasztalatokra, de gyorsan és hatékonyan kell reagálni az újonnan megjelenő ellentmondásokra. Jelentősek voltak az elmélet által is támogatott törekvések, amelyek az európai börtönnormák megvalósításának irányába hatottak. Az eddigi véleményeket, nézeteket is felhasználva egy magyar büntető-végrehajtási törvény a következő főbb részekből állhatna: általános alapelvek, általános anyagi jogi rész, anyagi jogi különös rész, eljárásjogi rész, igazgatási, felügyeleti és társadalmi kapcsolati, részvételi rész.

A büntetés-végrehajtás hatékonyságának egyik alapvető feltételét képező törvényes működés elősegítése, a jogszabályok érvényesülésének, a szabályozás fejleszté-

sének szolgálata alapvetően fontos társadalmi szempont. Elengedhetetlen követelménnyé vált, hogy minden jogkorlátozás, az állampolgári jogok és kötelességek minden módosulása – így a büntetés végrehajtása miatt történő is – törvényben nyerjen szabályozást. Az egész végrehajtási rendszernek, valamennyi büntetés és intézkedés végrehajtásának kellene lenni egy országos „gazdájának”. S ennek a szervnek törvényben meghatározott keretek között intézkedési jogkört is kellene kapnia. A büntetés-végrehajtási jog a büntetések és intézkedések végrehajtását szabályozva kívánja előmozdítani ezen intézmények célját azzal, hogy a végrehajtásban résztvevők feladatait, jogviszonyát szabályozva teljessé teszi a büntető felelősségre vonás folyamatát. A büntetés-végrehajtási jog a valóságban átfogja minden marasztalást megállapító és intézkedést jelentő ügyészégi és bírósági határozat végrehajtását is. A vagyoni jellegű hátrányok alkalmazása is a büntető törvénykönyvön alapul, illetve büntetőeljárás törvény teszi lehetővé, így büntetőbírósági határozat végrehajtásáról van szó. Tehát nem lehet a vagyoni jellegű büntetőjogi szankció foganatosításának szabályozása sem más jogág, mint a büntetés-végrehajtási jog feladata.

A bűnügyi nyilvántartás sem tisztán igazgatás jellegű tevékenység, s nemcsak az elítélés kimutatását célozza. Közvetlenül kihat az állampolgári jogokra is, szorosan kapcsolódik a rehabilitációhoz, amely viszont döntő szerepet játszik az elítélt társadalomba való beilleszkedésében.

Az új törvény különös részébe kerülnek az egyes büntetések és intézkedések végrehajtására vonatkozó speciális szabályok. Az előzetesen letartóztatottak helyzetét lényegesen eltérően kellene kezelni a jogerősen elítéltektől. Még a végrehajtási he-

lyeket is kifejezetten el kellene különíteni a büntetés-végrehajtási intézetektől, mint amelyek merőben más rezsim szerint működnek.

Elmélet és gyakorlat

A büntetés-végrehajtási jogalkotás is nagy elméleti és gyakorlati munkát igényel, az egyes büntető szankciók végrehajtása során keletkező társadalmi viszonyok mélyreható elemzését. Az egymással összefüggő társadalmi viszonyokat szabályozó jogszabályoknak egységes rendszert kell alkotniuk, ez alapvető feltétele a jogrendszer egésze hatékony működésének.

A jog hatékonyságának és társadalmi értékének fogalmát és a kettő kölcsönhatását vizsgálók szerint a jog társadalmi értéke elsősorban azt fejezi ki, hogy a jogszabályok az objektív társadalmi érdeket helyesen tükrözik vissza és elősegítik érvényesülésüket. A hatékonyság pedig az, hogy a jog objektíve előnyös hatást gyakorol a társadalmi viszonyokra az adott feltételek között. Az a jogi ráhatás tekinthető hatékonynak, amely mindenekelőtt a társadalmi haladást szolgálja. A jog hatékonysága – állapította meg *Kulcsár Kálmán* – talán a jogtudomány legkomplexebb problémája, megközelítése éppen ezért csupán akkor válhatott tudományosan lehetségessé, amikor „*a jogi gondolkodásban, a jogtudományban bekövetkezett változások utat engedtek az interdiszciplináris szemléletnek, amidőn kihirdetett jogszabály realizálódásának problémája egyáltalán kérdésessé válhatott, amidőn a jogi gondolkodásnak szükségképpen túl kellett tennie magát a jogi jelenségeken, amidőn felismerte a jog szolgálati szerepét a társadalomban.*”¹⁰ A büntetések, intézkedések

végrehajtását szabályozó jogszabályokra is érvényesek és helytállóak e megállapítások.

A személyiségi és általában az emberi jogok megnövekedett jelentősége szükség-szerűen felvette azt az igényt, hogy újraértékeljék a bűnelkövetők megítélését, jogi helyzetét, az ezt szabályozó büntetés-végrehajtási jog szerepét. Az elkövetkezendő szabályozásnál nagyobb figyelmet kell éppen ezért fordítani a jogok és köteleességek összefüggésére, kölcsönhatására.

A büntetés-végrehajtási jognak a nemzetközi dokumentumokban is tükröződő követelmények, elvárások szerinti művelése és ezen belül az elítéltek jogi helyzetének átgondolása, összhangban a kriminálpolitika, a büntetési rendszer fejlődési irányvonalával, hozzájárulhat az állampolgári jogok fokozott védelméhez, a törvényesség e területen történő további erősítéséhez. A normalizálás követelménye szerint a börtönbüntetés körülményeit – a biztonsági igények által megkövetelt módon – a lehető legjobban közelíteni kell a szabad élet körülményeihez. Ez azt jelenti, hogy – a fogvatartott személyi és mozgásszabadságát kivéve – megőrzi valamennyi alapvető (emberi) jogát és szabadságát. Természetesen tisztában kell lennie azzal, hogy magának a szabadságvesztés-büntetésnek a végrehajtása során több jog sérül meg vagy szenved csorbát eltérő terjedelemben és mélységben, amelyekkel kapcsolatban azt kell célul kitűzni, hogy az a lehető legkisebb mértékű legyen.

A társadalom részvételét és a nyitottságot is intézményesített jogi formában célszerű megvalósítani, amit többen is szorgalmaztak jogirodalmunkban. A nyitottság számos formában nyilvánul meg, így a levelezés, látogató fogadása, csomag, újság és könyvrendelés, a rádió és televíziókészülékek használata, az úgynevezett külső mun-

kán való részvétel, a kimaradás és eltávozás rendszere, a nyitott intézetek stb.

A XXI. század küszöbén a bűnözés nagyarányú növekedése, világméretű jelenséggé válása egyértelművé tette – nemcsak a tudományos körök, hanem a hétköznapi emberek számára is –, hogy az igazságszolgáltatás hagyományos módszerei már nem elégségesek a felgyülemelő problémák kezelésére. Önmagában az, hogy a bűncselekmény elkövetőjének lehetőleg a közösségtől elzárva kell bűnhődnie a tetteért, nem garancia arra, hogy végleg kizártuk a társadalom által elfogadott érték- és normarendszer újabb megsértésének lehetőségét. Nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes deviáns magatartást tanúsító személlyel szembeni fellépés csak akkor lehet eredményes, ha a cselekmény hátterében meghúzódó társadalmi folyamatok és egyéni problémák is reflektorfénybe kerülnek. Komplex problémák kezelésében csak a komplex megközelítés vezethet eredményre. Szabó András szavaival élve: *„Nem lehet arra alapozni, hogy mivel beteg valaki, azt büntetőjogi úton gyógyítani kell. Nem lehet arra alapozni, hogy személyiségzavara büntetőjogi úton átrendeizhető. Nem lehet arra alapozni, hogy mivel szociálisan elhanyagolt valaki, büntetőjogi úton gondoskodjunk szociális gondozásáról.”*¹ A bűncselekmények elkövetésével általában a társadalmi követelményekkel való alkalmazkodási képesség hiányai mutatkoznak meg. Ezek jelentős része a szocializációs folyamatban keletkezett és pótlásra szorul annak érdekében, hogy a társadalomba való beilleszkedés sikeres legyen. Ehhez pedig nem elegendő pusztán a szabott büntetés végrehajtása, hanem további

emberközeli, egyénre szabott segítségnyújtásra van szükség ahhoz, hogy nyugodtan mondhassuk: a lehetőségekhez mérten mindent megtettünk annak érdekében, hogy megóvjuk az elítéltet a törvényes renddel való újabb összeütközéstől.

A vázolt elméleti fejtegetések is mutatják, miként változtak a büntetési célokra vonatkozó felfogások, a büntetőpolitikai szemlélet, maga a büntetőjog intézményei, aminek megfelelően alakult a büntetés-végrehajtás jogi szabályozása. Azt azonban már régen felismerték, hogy nem lehet a büntetési rendszer általános kérdéseitől, a büntetési nemektől elszakítva szemlélni a büntetés-végrehajtás jogi szabályozását.

A büntetés-végrehajtási jog a bűnügyi tudományok „mostohagyereke” volt az 1990. évi rendszerváltozásig, holott nem vitás, hogy a jogi kultúra része. A büntetőjog egyik hatásmérőjeként is jellemezték. A jogot, a jogi szabályozásra szoruló intézményeket mindig az életben felmerülő szükségesség hozza létre.

A büntetés-végrehajtási jog az utóbbi egy-két évtized alatt nagyot fejlődött, vele szemben a társadalmi gyakorlat újabb és újabb követelményeket támaszt, s ez a fejlődés a büntetés-végrehajtás tudományági önállóságát eredményezi. Mint egy sajátos életviszonyoknak, mint egy kutatási területnek is kijár az önállóság. Társadalmi szükségletté vált az egyre szélesebb körű és önálló jogi rendezése. A büntetés, az intézkedés fogatosítására hivatott szerv s a kötelezett közötti viszonyt a jog szabályozza, amely egyben csak a jog révén létezik.

Vókó György

Felhasznált irodalom

1. Finkey Ferenc: A börtönügy jelen állapota és reformkérdései. 1904. 8. oldal – Kiemelés: **Tari Ferenc:** Az időszerű Finkey. Dr. Finkey Ferenc 1870–1949. Emlékkönyv, Jogászok a Kultúráért Alapítvány sátorlajújhelyi kiadványa. Szerk: Szatmáry Béla, kiadatott Sárospatakon, 1995-ben 81–95. o.

2. Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Sajtóiroda. 1997, 51. o.

3. Szabó András: A nevelési helyzet alapproblémái a fiatalkorúak börtönében. Állam- és Jogtudomány 1962/3; **Molnár József:** A büntetés fiatalkorúak személyiségformálása és a javítóintézet. Kriminológiai Tanulmányok. 1963; **Huszár Tibor:** Fiatalkorú bűnözők. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964

4. Vigh József – Tauber István: A szabadságvesztés-büntetés hatékonyságának főbb jellemzői. Jogtudományi Közlöny, 1976/11. szám 641. oldal

5. Vö.: Antonio Pagliaro: Verifica empirica della effeto di prevenzione. Az általános megelőző hatás empirikus bizonyítása. Rivista Italiana di Diritto Penale. 1986/2. szám

6. Korinek László: Félelem a bűnözéstől. Doktori értekezés tézisei. 1998. III. 4.

7. Békés Imre: Dogmatika és büntetőpolitika. Jogtudományi Közlöny. 1982. évi 12. szám, 595–597. oldal

8. Balogh Jenő: Büntető törvényeink módosításához. Különlenyomat a „XX. század” első évfolyamának 10. és 11. Füzetéből. Budapest. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. 1900.

9. Vö.: James Austin – Barry Krisberg: Incarceration in the United States: The Extent and future of the problem. Szabadságvesztés az USA-ban: A probléma nagysága és jövőbeli alakulása. Annals of the American Academy 1985/3. szám

10. Kulcsár Kálmán: A jog szociológiai alapjai. Budapest, 1976. IV/2. 225–251. o.; IV/6. 313–334. o.; Kulcsár Kálmán: A jog hatékonyságának társadalmi feltételei. Gazdasági és Jogtudomány MTA IX. osztályának közleményei (VIII.) 1974. L. 20.

11. Szabó András: A reform büntetőjoga, a büntetőjog reformja. Kriminológiai Közlemények. Budapest, 1989. 80. o.